

Сівак О. В.,
ад'юнкт кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ДЕЯКИХ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ЗЕМЛЯМИ ВОДНОГО ФОНДУ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ РОЗМІРАХ (СТ. 239-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

TO THE QUESTION OF SOME PROBLEMATIC ASPECTS OF THE OBJECTIVE SIDE OF ILLEGAL OCCUPATION OF LAND WATER RESOURCES IN A LARGE SCALE (ART. 239-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

Стаття присвячена дослідженню питання об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Висвітлено загальну кримінально-правову позицію щодо розуміння об'єктивної сторони злочинного посягання, зокрема передбаченого ст. 239-2 КК України. Здійснено аналіз праць вчених-юристів, присвячених об'єктивній стороні злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України. Шляхом здійснення системного аналізу як негативної, так і позитивної позиції науковців щодо об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, обґрунтовано власну позицію щодо актуальності її положень, необхідності і значущості у врегулюванні відносин щодо охорони земель водного фонду та їх використання.

Ключові слова: *землі водного фонду, злочини проти довкілля, об'єктивна сторона злочинного посягання, відносини у сфері землекористування, Кримінальний кодекс України.*

Статья посвящена исследованию вопроса объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 239-2 Уголовного кодекса (далее – УК) Украины. Рассмотрена общая уголовно-правовая позиция относительно понимания объективной стороны преступного посягательства, в том числе предусмотренного ст. 239-2 УК Украины. Проведен анализ работ ученых-юристов, посвященных объективной стороне преступления, предусмотренного ст. 239-2 УК Украины. Путем осуществления системного анализа как негативной, так и положительной позиции ученых относительно объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 239-2 УК Украины, обоснована собственная позиция относительно актуальности ее положений, необходимости и значимости в урегулировании отношений по охране земель водного фонда и их использования.

Ключевые слова: *земли водного фонда, преступления против окружающей среды, объективная сторона преступного посягательства, отношения в сфере землепользования, Уголовный кодекс Украины.*

The article investigates the issue actus reus under Art. 239-2 of the Criminal Code of Ukraine. Deals with general criminal legal position regarding the objective of understanding the criminal assault, including under Art. 239-2 of the Criminal Code of Ukraine. The analysis of some works of scientists dedicated lawyers' actus reus under Art. 239-2 of the Criminal Code of Ukraine. Through systems analysis, both negative and positive positions on scientists actus reus under Art. 239-2 of the Criminal Code of Ukraine justified its position on the relevance of its provisions, the need for and importance in the settlement of relations on protection of water resources and land use.

Key words: *ground water fund, crimes against the environment, objective side of criminal assault, relationship to land use, Criminal Code of Ukraine.*

Віднесення діяння до кримінально караного можливе лише за наявності чотирьох складових елементів будь-якого злочинного посягання, а саме: об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторони.

Дослідженням та розробленням загального підходу до розуміння об'єктивної сторони злочинного посягання, зокрема об'єктивної сторони незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, займалися такі науковці: Т.В. Кортнякова, В.К. Матвійчук, П.В. Мельник, О.С. Олійник, С.Б. Гавриш, В.М. Кудрявцев, М.І. Панов, А.М. Мірошніченко.

Станом на сьогодні у кримінальному законі відсутнє законодавчо визначене поняття об'єктивної сторони злочину. Однак у теорії кримінального права діє загальноприйнятий підхід до розуміння цього термінологічного словосполучення та серед вчених-юристів простежується спорідненість поглядів щодо цієї складової частини злочинного посягання. Поширеною є думка, що об'єктивна

сторона злочину є зовнішнім проявом суспільно небезпечного посягання [3, с. 111]. Також вчені звертають увагу на характерну рису для об'єктивної сторони – суспільну небезпечність та спричинення шкоди.

У своїх дослідженнях науковці акцентують на тому, що об'єктивна сторона характеризується створенням загрози заподіяння або фактичним заподіянням шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам (цінностям, благам, інтересам), що досягається саме шляхом виконання об'єктивної сторони злочину [3, с. 112].

В.М. Кудрявцев зазначав, що об'єктивна сторона злочину являє собою процес суспільного небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом інтереси, розглянутий із його зовнішньої сторони, з погляду послідовного розвитку тих подій, що починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються настанням злочинного результату [2, с. 9].

Однаковою є точка зору науковців щодо змісту об'єктивної сторони злочину, яка має включати в себе: суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність); шкоду, що заподіяна злочинним діянням, або створення загрози її настанню; причинно-наслідковий зв'язок між діянням і заподіяною шкодою (завданими збитками) та загрозою їх заподіяння; спосіб, знаряддя і засоби, місце, час, обстановку вчинення злочину.

Повне і чітке визначення об'єктивної сторони злочинного посягання надав М.І. Панов, вказавши, що це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, яка характеризується суспільно-небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [3].

Аналіз досліджень вчених-юристів щодо об'єктивної сторони злочинного посягання дає змогу виділити ряд ознак цього складника, які, у свою чергу, прийнято поділяти на обов'язкові та факультативні.

Так, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони завжди виступають ознаками складу злочину і тому враховуються під час кримінально-правової кваліфікації злочинного посягання. У свою чергу, факультативні ознаки беруться до уваги під час кваліфікації злочинного посягання лише тоді, коли вони прямо зазначені в диспозиції статті.

Однак щодо переліку ознак об'єктивної сторони злочинного посягання у науковців немає одностайності. Так, на думку деяких вчених, до обов'язкових ознак об'єктивної сторони належать: діяння, шкода та причинно-наслідковий зв'язок між ними, а до факультативних – спосіб, знаряддя і засоби, місце й обстановка вчинення злочину. На думку інших науковців, перелік обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочинного посягання є вужчим та має включати в себе лише діяння у формі дії або бездіяльності, а інші ознаки, на їхню думку, мають бути віднесені до факультативних.

З огляду на вищевикладені напрацювання вчених юристів та їх підходи до розуміння об'єктивної сторони злочинного посягання, можемо дійти таких висновків щодо досліджуваної складової частини злочинного посягання: по-перше, об'єктивна сторона є одним з обов'язкових складників злочинного діяння; по-друге, для об'єктивної сторони злочинного посягання характерна низка своєрідних ознак; по-третє, об'єктивна сторона є зовнішнім вираженням злочинного посягання, метою якого є спричинення або загроза спричинення шкоди відносинам, що охороняються кримінальним законом; по-четверте, об'єктивна сторона злочинного посягання дає нам змогу зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки; по-п'яте, дає змогу з'ясувати ступінь суспільної небезпечності діяння; по-шосте, дає змогу встановити взаємозв'язок з іншими складовими елементами злочинного посягання.

Переходячи до фактичного розгляду теми дослідження, варто звернути увагу на те, що Законом

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» від 15.11.2009 р. Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 239-2 [7].

Внесення нової норми у кримінальний закон викликало жваві дискусії, які, в першу чергу, були пов'язані саме з об'єктивною стороною незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

Так, відповідно до проекту Закону України від 27.11.2008 р. № 3417 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності за правопорушення відносно земель водного фонду)», який вносився народними депутатами України В.Д. Швецем та Д.О. Шенцевим, було запропоновано доповнити Кримінальний кодекс України ст. 239-2, яка встановлювала межі кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах [12]. У свою чергу, зазначене формулювання складу злочину логічно пов'язувалось із ще однією статтею, внесення якої було запропоновано вказаним проектом Закону, а саме ст. 53-4 КУпАП, яка визначала межі адміністративної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду [12].

Однак після внесення поправок та прийняття кінцевого варіанту Закону передбачалось доповнення Кримінального кодексу України ст. 239-2 (незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах) та Кодексу України про адміністративні правопорушення ст. 53-4 (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель).

Варто звернути увагу на те, що новостворена стаття передбачала настання кримінальної відповідальності лише за умови, якщо обсяг земель водного фонду, яким заволодів суб'єкт злочинного посягання, становитиме понад 10 м³. У свою чергу, первинна редакція положень ст. 53-4 КУпАП логічно б доповнювала ст. 239-2 КК України, оскільки встановлювала межі адміністративної відповідальності у разі, якщо заволодіння землями водного фонду складало менше 10 м³.

Варто зазначити, що на наявність проблеми щодо розуміння об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, було вказано у зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України від 10.07.2009 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» (реєстраційний № 3417, друге читання), в якому зазначалося, що стосовно нових ст.ст. 239-1 і 239-2 Кримінального кодексу України необхідно зауважити: за такої редакції як «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель або земель водного фонду» неможливо точно визначити ознаки об'єктивної сторони правопорушення, а це унеможливить застосування цих статей на практиці [6]. Тим більше, що такий характер порушення, як «заволодіння ґрунтовим покривом», прямо не впливає з положень ст.ст. 168, 211 Земель-

ного кодексу України [6]. Отже, у разі наявності даних адміністративної та судової практики, що свідчать про непоодинокі факти вчинення суспільно-небезпечних дій із ґрунтовим покривом, які у зв'язку зі ступенем їх суспільної небезпеки потребують криміналізації як такі, що не охоплюються ознаками складів злочинів, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України, формулювання ознак об'єктивної сторони нового спеціального складу злочину має ґрунтуватися на положеннях Земельного кодексу України і враховувати особливі властивості об'єкта посягання [6].

Однак, незважаючи на зауваження, законодавцем було прийнято рішення про викладення назви та диспозиції ст. 239-2 КК України в тому варіанті, що міститься нині в Кримінальному кодексі України.

Погоджуючись із доречною думкою Головного юридичного управління Верховної Ради України, зауважу, що назва статті викладена як «незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», а диспозиція викладена як «незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах», що дійсно створює проблеми у чіткому визначенні предмету злочинного посягання та об'єктивної сторони: назва статті є ширшою за своїм понятійним апаратом, а диспозиція – вузькою, оскільки уточнює, які саме землі належать до тих, за заволодіння якими настає відповідальність передбачена ст. 239-2 КК України.

На проблематику визначення об'єктивної сторони незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах у своїх дослідженнях вказує П.В. Мельник, зазначаючи, що під час аналізу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України постає питання щодо доцільності існування вказаної норми, оскільки вона переключається з нормою 239-1 КК України за видом злочинної дії, а предмет складу злочину, передбаченого ст. 239-2, охоплюється предметом складу злочину, визначеного ст. 239-1 КК України [4, с. 136].

У процесі дослідження питання необхідності криміналізації деяких діянь у сфері охорони та раціонального використання земель П.В. Мельник доходить висновку, що встановлювати кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду окремих складом злочину не є доцільним [4, с. 136].

Також науковець зазначає про відсутність понятійного апарату ст. 239-2 нормам земельного законодавства та звертає увагу на те, що діяння, передбачені ст. 239-2 КК України, повністю охоплюються ст. 239-1 КК України, що є причиною неефективної кримінально-правової охорони земель [4, с. 136].

Аналогічної позиції дотримується А.М. Мірошніченко, зазначаючи у своїх дослідженнях, що аналіз положень ст.ст. 239-1 та 239-2 КК України не дає цілісного та комплексного розуміння об'єктивної сторони та предмета злочинного посягання [5].

Натомість, О.С. Олійник у своїх дослідженнях зазначає, що під час відмежування злочинів, передбачених ст. 239-1 та ст. 239-2 КК України, за ознакою

предмету варто відзначити особливості їх наслідків [9, с. 75]. Так, у злочині, передбаченому ст. 239-1 КК України, наслідки являють собою стан загрози життю, здоров'ю людини чи довкіллю [9, с. 75]. Сутність шкоди полягає як в якісних характеристиках предмету злочину (сукупного значення фізичних ознак), так і в кількісних (якщо кількість невелика, можливе застосування лише адміністративної відповідальності – ст. 53-4 КУпАП). Натомість, у разі незаконного заволодіння ґрунтовим покривом земель водного фонду (ст. 239-2 КК України) суспільно небезпечні наслідки пов'язуються, насамперед, із кількістю знятого ґрунту (понад 10 м³) [9, с. 75].

На думку О.С. Олійник, незважаючи на те, що у разі вчинення обох вказаних злочинів має місце вилучення з природного стану частини ґрунту, за умови незаконного заволодіння землями водного фонду, в першу чергу, порушується цілісність водної екосистеми, виникає загроза зміни русла, розмиву берегів, забруднення води тощо [9, с. 75].

Повертаючись до питання розбіжностей і суперечок щодо назви та диспозиції ст. 239-2 КК України, приходимо до розуміння необхідності врегулювання спірних питань об'єктивної сторони вказаного злочинного посягання шляхом аналізу суміжного законодавства.

Відповідно до ст. 58 Земельного кодексу (далі – ЗК) України, до земель водного фонду належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів; штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів [8].

Положення ст. 58 ЗК України дають доволі чіткий та зрозумілий перелік земель водного фонду, який є доволі широким.

У свою чергу, під час дослідження питання об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, було встановлено, що під поняттям «поверхневий ґрунтовий шар земель водного фонду» фактично варто розуміти ґрунтовий покрив дна водойми.

Отже, у протигагу поглядам П.В. Мельника та А.М. Мірошніченка, вважаю викладення диспозиції ст. 239-2 КК України, у чинній редакції доволі логічним, оскільки вона конкретно визначає об'єкт злочинного посягання, тому зрозумілою є об'єктивна сторона злочину.

Щодо зауважень науковців, які вказують на схожість ст. 239-1 та ст. 239-2 КК України, у зв'язку із чим стверджують про їх неефективність, зауважу, що з метою уникнення непорозумін між вказаними нормами потребує вдосконалення назва ст. 239-2 шляхом узгодження її з диспозицією статті. Ще одним ефективним засобом, спрямованим на чітке розуміння положень ст. 239-2, буде встановлення примітки до статті, яка вкаже, що під ґрунтовим поверхневим шаром земель водного фонду варто

розуміти ґрунтовий покрив дна водойми. Вказані уточнення, у свою чергу, сприятимуть чіткому розумінню об'єктивної сторони злочинного посягання.

Також врегулювання питання термінологічних сполучень дасть змогу встановити відмежування складу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, від суміжних складів злочинів.

Під об'єктивною стороною злочинного посягання, передбаченого ст. 239-2 КК України, варто розуміти

незаконні дії суб'єкту злочинного посягання, спрямовані на заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, що заподіяло або могло заподіяти небезпечні наслідки для водної екосистеми. У свою чергу, потребує нагального вирішення питання адміністративної відповідальності за заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в розмірі меншому ніж 10 м³.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корнякова Т. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього природного середовища / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 2. – С. 132.
2. Кудрявцев В. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Кудрявцев. – М. : Госюридат, 1960. – 224 с.
3. Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / [Ю. Баулін, В. Борисов, В. Тютюгін та ін.]; за ред. В. Сташиса, В. Тація. – 4-те вид. перероб і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
4. Мельник П. Криміналізація діянь у сфері охорони та раціонального використання земель / П. Мельник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2015. – № 12. – С. 133–140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_21.
5. Мірошниченко А. Кримінальна відповідальність за злочини в сфері земельних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amm.org.ua/studybook/14-liability-for-land-legislation-violations/129-criminal-liability>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля : зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 10.07.2009 р. до проекту Закону України (реєстраційний № 3417, друге читання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33794
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля : Закон України від 05.11.2009 р. № 1708-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-17>.
8. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
9. Олійник О. Кримінально-правова характеристика незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель : [монографія] / О. Олійник. – К., 2016. – 219 с.
11. Кримінальний кодекс України в редакції від 02.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paran14#n14>.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (відносно відповідальності за правопорушення відносно земель водного фонду) : проект Закону України від 27.11.2008 р. № 3417 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2MX00A.html.